

УДК 37:371.31

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-22-27

Дөөлөтбакова Р.Ж.

Ж. Баласагын атындагы КУУ, доцент

Дөөлөтбакова Р.Ж.

Доцент, КНУ имени Ж. Баласагына

Rakia Doolotbakova

Associate Professor, KNU named after Zh. Balasagyn

**МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА АДАМ УКУГУ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
THE STATE LANGUAGE AND HUMAN RIGHTS**

Аннотация: Бул макаланын максаты - юридикалык кызматты аркалаган студенттердин билим деңгээлин жогорулатып, коммуникативдик сабаттуулугун өстүрүү менен алардын байланыштуу кебин өркүндөтүп, укук чыгаруучулук, укук колдонуучулук, укук коргоочулук органдарында, сот өндүрүшүндө, укук тармагында оозеки сүйлөөгө, жазуу ишин жүргүзүүгө адистиги боюнча мамлекеттик тилдеги адабияттарды окуп түшүнүүгө жардам берет.

Аннотация: Целью данной статьи – улучшать знания студентов –юристов, развивая их коммуникативные навыки развивать их речь для того чтобы они могли писать и читать в области своей профессии и понимать когда читают лиературы на государственном языке в правоохранительных органах, в судебных разбирательствах, в защите прав человека

Annotation: The aim of this article – increasing the level of knowledge of the students, who are prepared to be a lawyer in the future, to mprove their communication skills by improving communicative literacy helps tj read, understand and write in the state language in the field of profession: making laws, law enforcement bodies, courts, litigation, and law.

Негизги сөздөр: мамлекеттик тил, инновация интеграция, сынчыл ойлом, адам укугу.

Ключевые слова: государственный язык, инновация, интеграция, критическое мышление, права человека.

Key words: The main words: state language, innovation, integrating, human rights, critical thinking.

Мамлекеттик тилди заманбап технологияларга ылайык окутуунун зарылдыктары коомдун өнүгүүсү, жалпы адамзатты кучагына алып бара жаткан дүйнөлүк ааламдашуу процесси, андагы илимий-техникалык жана технологиялык: спутниктик байланыштар, интернет сайт, электрондук почта, электрондук окуу китеби, уюлдук, кабелдик көрсөтүү, модем, модем-факс, телефакс жана башкалардын таасиринде сабактын жаңычыл формаларын, методдорун, ык-жолдорун мазмундук жактан инновациялоодо компетенттүүлүктү калыптандыруу эң актуалдуу маселе болуп саналат.

Ааламдашуу доорунда билим берүү тармагында интеграция процесси абдан интенсивдүү жүрүп жатат. Өкмөт, Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан кыргыз тилин инновациялап окутуунун мыйзамдык негиздерин иштеп чыгууга карата активдүү иш-

чаралар аткарылып, ал Жогорку Кеңеш жана Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан колдоого ээ болду.

Кыргыз Республикасынын Президентинин “Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүнүн жана тил саясатын өркүндөтүү жөнүндө Улуттук программасына” ылайык 2014-жылдын 2-июнундагы ПЖ (№119) Жарлыгы жана “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамынын аткарылышы тууралуу токтомун аткаруу максатында жана Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүүнүн Окутуу-методикалык бирикмелеринин 2017-жылдын 23-ноябрындагы кеңешинин чечимине негизделген Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2017-жылдын 27-ноябрындагы (№1455/1) буйругун аткаруу максатында жогорку кесиптик стандарттарына ылайык кыргыз тили жана адабияты дисциплинасы боюнча окуу-методикалык комплексин жана окуу китебин түзүү мамлекеттик маанидеги милдет болуп саналат. Бул милдетти чечүү үчүн тилди пайдалана билүүнүн жана үйрөтүүнүн дүйнөлүк педагогикалык процессте оң натыйжа бере турган туундуларын колдонуу, дүйнөлүк билим берүүнүн алдыңкы тажрыйбаларын, окутуу жол-жоболорун үйрөнүү зарыл. (1.3.)

Мамлекеттик тилди кыргыз тили жана адабиятын азыркы мезгилде коомдук-социалдык, ошондой эле студенттердин кесиптик жана психологиялык талаптарына ылайык, адистик багытта үйрөтүү кызыкчылыгы негизги орунга чыккандыктан, бардык предметтерге айкалыштыруу аркылуу юридикалык билим берүүнүн базасында маанилүү орунга ээ болгон темаларды жаңы ыкмада, жаңы жолдор менен инновациялап окутуу болуп саналат. Мамлекеттик тил өз чегин кеңейтип, гуманитардык жана юридикалык илимдер менен жуурулушуп, интеграцияланып толукталуу аркылуу инсандан тартып ааламдык деңгээлге чейинки муктаждыктарды канааттандырууга багытталууга тийиш. Мамлекеттик тил сабагында юридикалык адистиктеги предметтерди интеграциялоо терминдердин аталышын, сөздүн номинативдүү маансин гана тактабастан, ошол түшүнүккө кайсы илим кай тарабынан карай тургандыгын да айкындоого жетишет. Бул болсо түшүнүктүн лексикалык маанисин тактоо менен бирге студент-жарандардын илимий ой жорумуна стандарттуу эмес көз караштарды киргизүү менен жаңыча ой жүгүртүүгө багыт берет. Юридикалык адистиктеги предметтерди интеграциялоо окуу процессинде студент-жарандардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн да жагымдуу жана ылайыктуу жагдай түзүлөт. Анткени бүгүнкү коом эмгек чөйрөсүндө өзүн мыкты адис катары көрсөтө билген, руханий жана технологиялык жактан эң жогорку деңгээлдеги креативдүү, коммуникабелдүү, компетентүү адам ресурстарына муктаж.

Мамлекеттик тилди интеграциялоо менен окутуу - кыргыз тилинде жандуу баарлашуу, маданияттуу сүйлөшүү, ой жүгүртүү, таанып-билүү аркылуу жеке көз карашын, ой-пикирин далилдүү жыйынтык чыгара алууга үйрөтүү. Сабакта мындай милдеттерди иш жүзүнө ашыруу интеграцияланган билим болуп саналат. Интеграция латын тилиндеги *Integratio* деген сөздөн алынып, «калыбына келтирүү», «толтуруу», «толуктоо» деген маанини туюнтат. Интеграция педагогикадагы жаңы көрүнүш, жаңы табылга эмес. Адам объективдүү дүйнөнү аңдап-билип түшүнө баштагандан тартып эле таалим- тарбия берүү иштерин интеграциялык негизде жүргүзө баштаган.

Мамлекеттик тилди окутууда илимий педагогика, элдик педагогика жана юридикалык предметтердин интеграцияланышы, алардын жол жоболору, ык жолдору менен социалдык суроо-талаптар, студент-жарандын кызыгуусу менен айкалышат. Маданияттуу сүйлөшүү

ишмердүүлүктү, коомдун татыктуу атуулу катары калыптануусуна, интеллектисинин өнүгүүсүнө жардам берет.

Адам укуктары жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук болуп эсептелет. “Эркиндик жана теңдик адамзаттын баалуулугу катары 1789-жылдын 26-августундагы француз Декларациясынын 1-беренесинде, адамдар тең укуктуу жана эркин болуп төрөлөт жана калат, деп айтылат. Бул абал 1948-жылдын 10-декабрындагы адам укуктарынын Жалпы Декларациясынын 1-беренесине сөзмө сөз көчүрүлгөн. Ошол эле учурда, ал жерде эркиндик жана теңдик. Укук жаатында гана эмес. Адамдын кадыр-барк жаатында дагы деп айтылат”. (3. 93)

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

Адам укуктарынын жалпы декларациясы – адам укугу боюнча биринчи ийкемдүү эл аралык акт. 1948-жылы 10-декабрда Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын 217 (III) «Адам укугунун эл аралык пакты» резолюциясынын негизинде Париждеги Шайо сарайында кабыл алынган. Декларациянын тексти дүйнөнүн 375 тилине которулган. Ал адам ээ болгон укуктардын алгачкы глобалдык актылары болуп эсептелет. Декларация преамбуладан жана 30 беренеден турат. Декларацияда адамдын негизги жарандык, саясий, социалдык, экономикалык жана маданий укуктары менен эркиндиктери жарыяланган.

Адам укуктарынын жалпы декларациясы эл аралык келишим болуп эсептелбегендигине карабастан эл аралык каадалардан улам милдеттүү күчкө ээ болот. Декларациянын жаралыш идеясы Агартуу доорунун мезгилинде «Табигый укук жөнүндө» идеялар пайда болгон. Бул идеялардын негизинде Улуу Британиянын «Укук жөнүндө билль», АКШнын «Укук жөнүндө билль», Франциянын «Адам жана жаран укугунун декларациясы» түзүлүп кабыл алынган. «Билль» сөзү «мыйзам проектиси» деген маанини туюндурат. Экинчи дүйнөлүк согуштун апааты ачыктан-ачык адам укуктары боюнча жалпы келишим кабыл алууга түрткү берди. 1941-жылы АКШнын Президенти Франклин Рузвельт өзүнүн «Өлкөнүн абалы жөнүндө» кайрылуусунда зарыл болгон төрт эркиндикти колдоого чакырык жасаган. Алар: сөз эркиндиги, абийир эркиндиги», муктаждыктан, эркиндиктен керектиктен болгон эркиндиги, коркунучтуктан болгон эркиндиги. Бул чакырык адам укугунун өнүгүүсүнө кайрадан дем, күч берүү менен согуштун аякташына жана тынчтыктын орношуна абдан зарыл болгон шарт түздү. Германиялык фашизмдин нацисттик жырткычтыгы жалпы коомчулукка белгилүү болгондон кийин БУУнун Уставы адам укугуна жетиштүү толук аныктама бере албагандыгына байланыштуу адам укугунун жалпы келишиминде адамдын инсандык укуктарын так, кеңири берүү зарылдыгы келип чыккан.

1946-жылы эл аралык укук тармагы боюнча адис, Канадалык Джон Хамфри БУУнун Генералдык катчысынын чакыруусу менен Адам укугу боюнча комиссиялары менен бирдикте байланыш аркылуу документти даярдаган. (Австралия, Бельгия, Белорус ССР, Улуу Британия, Кытай, Куба, Египет, Индия, Иран, Ливия, Паном, СССР, АКШ, Уругвай, Филиппин, Франция, Чили, Югославия). Документ башында «Укук жөнүндө эл аралык билль» деп аталган. Элеонаро Рузвельт декларацияны адамзаттын «Улуу эркиндигинин хартиясы» деп атаган.

Декларацияга добуш берүү акырындык мене ниш жүзүнө ашкан. 31 берененин ичинен 23 беренеси бир добуштан кабыл алынган. 3- берене талкуудан кийин 2-берене менен бириктирилген. Адам укуктарынын жалпы декларациясы толук редакциялангандан кийин БУУнун Башкы Ассамблеясынын 183- пленардык кеңешмесинде 1948-жылы 10-декабрда Поле де Шайо сарайында 48 өлкөнүн бир добуштан колдоосу менен салтанаттуу кабыл

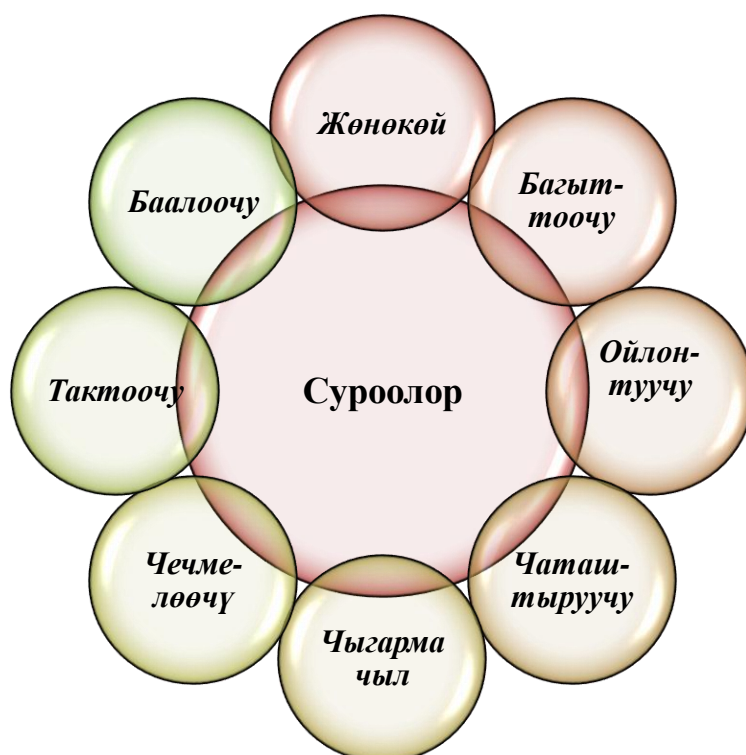
алынган. Белорус ССР, Украин ССР, СССР, Чехословакия, Польша, Югославия, Сауд Арабиясы калыс болушкан.

Декларация сунуш кылуу статусуна ээ. Анын негизинде келишимдин катышуучулары үчүн эки документ милдеттүү болуп саналат. Декларация СССРде биринчи жолу Тынчтыкты коргоо советтик комитетинин официалдуу басмасы болгон «Век XX и мир» бюллетенине 1988-жылы жарыяланган.

БУУ 1950-жылы Декларациянын урмат-сыйы үчүн 10-декабрды «Адам укугунун күнү» деп белгиледи. Бул күндү адамдардын, ар кандай коомчулуктардын жана диний топтордун, парламенттердин, өкмөттөрдүн жана БУУнун катышуусу менен белгилешет. Ар он жылда адам укугунун жана Декларациянын тикеден-тике өнүгүүсүнө кам көрүлүп, компания уюштурулат. 2007-жылы 10-декабрда «Адам баласынын наркы жана бардыгыбыз үчүн акыйкаттык» темасынын алдында БУУга мүчө болгон бардык өлкөлөрдө бир жылга созулган комания жүргүзүлдү.(2.213-215)

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Текст окулгандан кийин “Сынчыл ойлом” усулун колдонуу. Блумдун таажы гүлү – америкалык психолог жана педагог Бенджамин Сэмюэль Блум тарабынан негизделген. Блум немец тилинен которгондо “гүл” деген түшүнүктү билдирет. Анын сырткы көрүнүшү чынында эле таажы (ромашка) гүлүнө окшош сынчыл ойломго багытталган суроолор системасын билдирет. Ошондуктан гүлдүн сегиз таажысына сегиз түрдүү маанидеги суроолор кыстарылып коюлат.

2-кадам: “Эки бөлүктүү күндөлүк” түзүү.

Цитата

Комментарий

1. “Укук жөнүндө эл аралык билль”

Билль (анг. bill) - Улуу Британия, АКШ, Канада ж.б. өлкөлөрдө мыйзам чыгаруу органдарынын кароосуна коюлган мыйзам долбоору, ошондой эле айрым конституциялык актылардын аталышы

2. «Улуу эркиндигинин хартиясы»

Хартия (гр. chartes – кагаз, сый барак) 1. Орто кылымдыгы (1215-жылдагы Эркиндиктин улуу хартиясы) саясий мүнөздөгү укуктук документ; 2. Эл аралык укуктагы акт (1985-жылдын 15-октябрында Европа Бирлиги тарабынан кабыл алынган Жергиликтүү өзалдынча башкаруунун европалык хартиясы)

3-кадам: “Концептуалдык карта” түзүү

4-кадам: Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 2- бөлүгү - Адамдардын негизги укуктарын жана эркиндиктерин бекитүүгө арналган. Алардын маанилүү булактары болуп, эл аралык мыйзам саналат (мисалы, адам укуктары жөнүндөгү Эл аралык пакт, адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндөгү Европалык конвенция ж.б.) негизги укуктардын жана эркиндиктердин өнүгүүсүндө, маанилүү ролду Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана мыйзамдары ээлейт. (4.96.)

Колдонулган адабияттар:

1. Дөөлөтбакова Р.Ж. Мамлекеттик тил: кыргыз тили жана адабияты боюнча окуу-методикалык комплекси. Бишкек. 2019. 213-215-беттер.
2. Дөөлөтбакова Р.Ж. Мамлекеттик тил: кыргыз тили жана адабияты Бишкек, 2021 3-бет.
3. Шерипов Н Т. Кыргыз Республикасынын Конституциялык укугу. Бишкек. 2012, 93-бет
4. Шерипов Н Т. Кыргыз Республикасынын Конституциялык укугу. Бишкек. 2012, 96-бет

References:

1. Doolotbakova R.J. The state language: an educational and methodological complex on the Kyrgyz language and literature. Bishkek. 2019. Pages 213-215.
2. Doolotbakova R.J. State language: Kyrgyz language and literature Bishkek, 2021, p. 3.
3. Sheripov N. T. Constitutional Law of the Kyrgyz Republic. Bishkek. 2012, page 93
4. Sheripov N. T. Constitutional law of the Kyrgyz Republic. Bishkek. 2012, page 96

УДК:81.112(575.2)(04)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-27-35

Жалалова С. Ы.

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, аспирант

Жалалова С. Ы.

Аспирант, Жалал-Абадский государственный университет им. Б. Осмонова

Zhalalova S. Y.

Postgraduate student, Jalal-Abad State University named after B. Osmonov

**ЛЕКСИКАНЫН ТАРЫХЫЙ ЖАКТАН КУРАЛЫШЫ
ИСТОРИЧЕСКОЕ НАКОПЛЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА
HISTORICAL ACCUMULATION OF VOCABULARY**

Аннотация: Бул илимий макаланын негизинде төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот, тилдеги сөздөрүн баардыгы “лексика” башкача айтканда биздин лексиконубузду байытыш үчүн кандай иш аракеттер керек, ал эми бул жарайандар качан башталары өзүбүздүн колубузда экендигин баса белгилеген. Адабий тилдин биринчи жана негизги шарты катары, анын жазуу жүзүндө берилишин эсептөө зарылдыгына тыянак чыгарылат. Өзүнүн жазуу системасы бар элдерде гана жазма адабий тил өнүгүшү мүмкүн. Кыргыз эли, өзүнүн кыйла кылымдык өнүгүү тарыхында ар кайсы жазуу системаларынан пайдаланып келгендигине карабастан, улуттук жазмасына Октябрь революциясынан кийин гана жетишти. Демек, кыргыз жазма адабий тили советтик түзүлүштүн жемиши болуп эсептелип, андан соң профессионалдык жазма маданиятыбыз өнүккөндүгүн өз алдынча төрт этап менен ырааттуулукта бере билгендиги белгилеп кетүү абзел.

Ата-бабабыз бизге көөнөрбөс көркөм мурасыбызды, сөз казынасынын бай мурасын негиздегенин, ошондон улам, биз дүйнөдө теңдши жок эпикалык чыгармаларды поэтикалык негизде жаратканыбыз лексикабыздын бай тарыхын негиздеп тургандыгынан кабар берет. Аларды окуп үйрөнүү, аң-сезимибизди, тилибизди байытуу элибиздин негизги милдети экендиги милдеттендирилген.. «Өнөр алды кызыл тил»-деп калкыбыз сөз өнөрүн жогору баа берип, улуу сөздү, балбан сөздү, чечендикти бийик туткандыгы макалада кеңири камтылган.

Аннотация: В данной статье было проведено детальное исследование особенностей языка, входящего в алтайскую языковую ячейку. Слова в языке изучались на примерах лексических признаков. Однако для развития языка нам необходимо обогатить словарный запас, и от нас зависит, когда эти процессы начнутся. Делается вывод, что в первую очередь